

TRANSILVANIA

FÓIA ASOCIAȚIUNEI TRANSILVANE PENTRU LITERATURA ROMÂNĂ ȘI
CULTURA POPORULUI ROMÂNŪ.

Nr. 7.

SIBIIŪ, 15 IULIŪ 1892.

AnulŪ XXIII.

Nr. 162—1892.

CONVOCALE.

În conformitate cu prescrișele §§-lorŪ 14 și 21 din statutele AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ, *adunarea generală pentru anulŪ curentŪ se convocă prin acésta în opidulŪ BlajŪ pe 7 AugustŪ st. n. (26 Iulie st. v.) și ȝilele următóre.*

AducândŪ acésta la cunoșcinȚa publică, invitămŪ pe toȝi membrii AcociaȚiunei, a lua parte în numérŪ câtŪ mai mare la ședinȚele adunărei.

SibiiŪ, în 7 Iulie 1892.

PresidiulŪ AsociaȚiunei transilvane pentru literatura română și cultura poporului românŪ:

George BariȝiŪ m. p.,
președinte.

Dr. IoanŪ CrișianŪ m. p.,
secretarŪ II.

ȘCÓLA CIVILĂ PUBLICĂ DE FETE A ASOCIAȚIUNEI.

Notificarea din fruntea Nr. 6 alŪ fóei nóstre a adusŪ la cunoșcinȚa tuturorŪ, că DlŪ ministru reg. de culte și instrucȝiune publică, la cererea On. ComitetŪ alŪ AsociaȚiunei nóstre, a datŪ șcólai civile de fete de aici *dreptulŪ de publicitate.*

ÎnregistrămŪ cu bucuriă faptulŪ acesta, și sântemŪ convingși, că acela nu numai din partea familiilorŪ, ci din partea tuturorŪ RomânilorŪ iubitorŪ de progresŪ va fi întimpinatŪ cu bucuriă. Căci, pe lângă totŪ progresulŪ, ce l'a făcutŪ acésta șcólă din anŪ în anŪ, îi lipsia încă unŪ atributŪ de mare însemnătate: dreptulŪ de publicitate. Ea era șcólă *privată.* Atestatele ei aveau valóre fórte mărginită; elevele ei, vrândŪ a

cerceta vre-o altă scólă, trebuiau să se supună la esamene, de care era legată primirea lor în clasă superióră ori egală ori póte chiar inferióră, după împregiurările școlei respective. Acestea acum în puterea *dreptului de publicitate* alú școlei se schimbă spre bine, și școla nóstră face încă unú pasú înainte în calea progresului.

Unú altú momentú îmbucurătorú din viéta acestei școle este rezultatul celú bunú alú educațiunei și instrucțiunei, ce l'aú constatatú *esamenele* dela încheierea anului scolarú espiratú. Legile scolare și planurile lorú de învământú s'aú observatú cu strictetă, direcțiunile și puterile didactice în frumósă concordiú aú implinitú cu zelú oblegămintele lorú, disciplina a fostú fórtă bună, îngrijirea pentru sănătatea și bună-aflarea fizică a elevelorú a corespunsú tuturorú justelorú acceptări; și ambe bisericile române, cărorú aparținú elevele, aú priveghiatú cu iubire de mamă pentru creșterea religiósă-morală a fiicelorú lorú¹⁾. Ear comitetulú Asociațiunei, ca celú chieimatú mai de aprópe a supraveghia prosperarea școlei, ce însași Asociațiunea o a creatú și o susține, și-a implinitú datorința sa astfelú, încátú merită pe deplinú nobila încredere, ce Asociațiunea nóstră și-a pusú într'ênsulú. Publiculú distinsú și fórté numerosú de ambe sexele, care dela începutú până la sfârșitú a onoratú esamenele cu prezența sa, credemú că va fi de acordú cu aserțiunile nóstre de mai susú; și dovéda cea mai bună de încrederea, ce punú părinții în acéstă scólă, este, că deja de pe acum, ba chiar dinainte de încheierea anului scolarú, sântú prenotate o mulțime de eleve pe anulú scolarú următorú.

Este fără îndoiclé unú ce fórté îmbucurătorú, că poporulú nostru preste totú, și în specialú și în fruntea poporuluiú inteligința nóstră a recunoscutú necesitatea, ca alătura cu educațiunea băiețilorú să promoveze din tóte puterile sale și educațiunea

¹⁾ În „Fóia Diecesană“ se dice, că esamenulú din obiectulú religiunei pentru tóte elevele arú fi duratú numai o óră. Pentru informațiune amintimú, că cu elevele gr.-or. și gr.-cat. s'a ținutú esamenulú deodată, dar în dóuc sale separate; asemenea și în clasele inferióre.

fetițelor; și Asociațiunea noastră și-a câștigat un nou titlu la recunoștința poporului nostru, cându din modestele sale mijloce a rădicatū acestū institutū superiorū, consacratū educațiunei și instrucțiunei fetițelor române. Căci abstracție făcēndū dela cultura sexului femeescū preste totū, care constitue jumetate omenimea, pentru poporulū nostru acēstā culturā era o datorință imperativā, neamānabilā, amintindu-ne istoria nōstrā cu atāta seriositate, că prin căsătoria cu femeī de viță străinā o mulțime de tinerī romāni, chiemați a fi órecāndū conducători ai poporului lorū, aū trecutū în castre străine, s'aū recitū și depārtatū de cătrā poporulū lorū, ba aū devenitū chiar inimizii aprigi ai mamei națiunii, ce i-a lăptatū.

Acēstā admonițiune, ce ni-o dā istoria, astāđi a aflatū aprețuire în tóte inimile romānesci; căci în tóte părțile vedemū rădicāndu-se institute, care se plinēscā golulū remasū de veacurī și se punā pre femeea romānā la loculū de onóre, destinatū ei de provedință: de a fi la caminulū casei sale pāzitórea focului vestalū alū sacrelorū așeđāminte strămoșesci. Așa dar problema tuturorū acestorū școle este, ca dāndū elevelorū cultura generalā, universalā a seculului nostru, aceea se li-o dea în *spiritū romānescū*, — garanția cea mai sigurā, că elevele crescute astfelū vorū fi demne membre ale societății omenesci și totdeotată demne fiice ale națiunei lorū.

În acestū spiritū a fostū și este condusā și școlā civilā de fete a Asociațiunei; și părinții, cari vorū se dea ficelorū lorū o creștere bine îngrijită, le potū concrede pre acelea cu tótā liniscea sufletēscā acesteī școle, împreunate cu internatū, conscie de nobila sa misiune.

Cu mulțemire și bucuriā vēđurāmū încheierea anului scolarū espiratū în acēstā școlā până acum *privatā*, și salutarāmū a VI. programā a ei ca cea d'ântāiū în nóua ei calitate de *școlā publicā*. Fiā, ca caracterulū ei de școlā *publicā* se confirme acēstā mulțemire și bucuriā în inimile nóstre ale tuturorū!

Z. Boiu.

UNŪ BIOGRAFŪ NOŪ ALŪ REGELUI MATEIŪ CORVINULŪ.

Ungaria a sërbatŭ în anulŭ trecutŭ universarea 400. a ðilei, în care a moritŭ marele rege Mateiŭ Corvinulŭ. Timpulŭ domnirii aceluia forméză unŭ capitulŭ însemnatŭ din istoria universală, ear pentru istoria Ungariei este una dintre epocelē cele mai strălucite.

Din incidentulŭ acesta a edatŭ episcopulŭ Fraknoi, distinsulŭ istoricŭ maghiarŭ, ca unŭ rezultatŭ alŭ studiilorŭ sale aprofundate, încă în anulŭ trecutŭ o nouă biografie a marelui rege; în timpulŭ din urmă a apărutŭ lucrarea acēsta și în traducere germană (Mathias Corvinus, von Dr. Wilhelm Fraknoi, Herder'sche Verlagshandlung), arētându-ne într'unŭ limbajŭ frumosŭ și o predare perfectă, o iconă interesantă despre faptele acestui monarchŭ, carele 'și întinsese mâna spre coróna imperială germană, și 'și alesese dreptŭ reședință „burgulŭ“ istoricŭ alŭ Habsburgilorŭ din Viena. Cartea acēsta a episcopului Fraknoi va forma de acum înainte pentru orŭ și cine, care va avé nisuița de a se orienta asupra perioadei acesteia deosebite, o lectură fórte instructivă, descriindŭ ea în modŭ fidelŭ timpurile acelea, în cari unŭ rege alŭ Ungariei încercase a câștiga stăpânirea lumei civilisate întregi, în care mai departe 'și arogă dreptulŭ a fi dătătorŭ de tonŭ în tóte afacerile politice, și în cari în fine făcuse unŭ rege alŭ Ungariei din vechiulŭ orașŭ Buda unŭ focarŭ eminentŭ alŭ vieței spirituale. Vomŭ cerca deci, a presenta cetitorilorŭ nostri, pe basa studiilorŭ istorice ale episcopului Fraknoi, pentru câteva momente figura acestui mare monarchŭ.

Caracteristică în vieța lui Mateiŭ este înainte de tóte o anumită trăsătură tiranică, carea de comunŭ se documentéză în însușirile acelorŭ bărbați, cari se simtŭ chemați a face fapte mari în lume. Elŭ voia orŭ și cândŭ se domineze și se poruncéscă; pre toți ceilalți 'i privia numai de unelte órbe ale voinței sale. Decă ici coela se vedea necesitatŭ a ceda unei ópiniuni străine, scia sē se prefacă cu mare dibăciă, se

reîntorcea însă la prima ocaziune binevenită la primele sale intențiuni.

Din exteriorul său se putea deja deduce, cumcă este un om deosebit; căci era preste măsură urit, și o scia această, — după cum se vede — și elu foarte bine, de ore-ce se simția îndemnatu a dojeni pre fiă-care măgulitoru și lingușitoru, carele făcea vreo-dată încercarea a-î dovedi contrariulu. Din fața lui însă schinteiau doi ochi brunî, alu căroru focu poruncitoru documenta de ajunsu o supremația spirituală, și expresiunea unei voințe neclintibile. În brațele sale avea o forță deosebită, și fiindu totodată inamicu alu etichetei curții regale, s'a întemplatu de multe ori, că s'a luat u la trântă dréptă cu cei mai tari și mai voinici cavaleri ai împregiurimei sale, seú apoi s'a prezentat u ca gladiatoru în fața poporulu adunat u.

Mateiu avu deja în tinerețele sale a suporta multe lovituri crunte ale sortii, căci în intervale mici perduse prin mórte tatat u pre iubitulu seu tată Ioan u de Hunedóra, eroul u crestinătății, cât u și pre tinerica sa soția, contesa de Cilli. Curéndu după evenimentele acestea nefericite f u osândit u la mórte uniculu seu frate Ladisla u din partea regelui Ungariei, din causă că omorise în duel u pe tatálu contesei de Cilli, și Mateiu f u necesitat u a asista la înfiorătoriulu spectacolu, spre a vedea cum pică capulu iubitulu seu frate, retezit u prin sabia gădelui. După finirea esecuțiunei Mateiu f u aruncat u în temnița, și pandurii nemiloși îi atârnară lanțuri grele de ambe picioarele, ca astfelu se-î facă imposibilă ori ce salvare. Tóte loviturile acestea grele ale sortii, cari pre altulu l'ar u fi nimicitu cu desevêrșire, nu au fost u însă în stare a-î curma curagiulu; căci Mateiu avea cea mai mare încredere în viitorulu seu. Și intru adevêru el u n'a avut u se gémă timp u îndelungat u în închisorile statulu; căci prin voința obstéscă, ce avea se-și alégă un u rege din sinulu poporulu, f u rădicat u din temnița și pus u direct u pe tron u și îmbrăcat u cu porfiru și celelalte atribuțiuni ale puterii regale. După ce morise

marele seu tată Ioanū de Hunedóra, carele cu brațe de ferū portase frênele de gubernatorū alū Ungariei, erau țintiți deja ochii tuturorū spre persóna tinerului Mateiū ; și după-ce urcase deja treptele tronului, elū nu sē aretā de locū uimitū, aducēndu-și aminte de o prorocie vechie, ce-ī spunea, că odatā va sta în fruntea popórelorū Ungariei. O tradițiune veche istoriscesce, cumcă renumitulū paterū Ioanū Capistranū pe timpulū câtū l'a petrecutū în mijloculū familiei Hunedescilorū, la fiă-care ocașiune arū fi distinsū pre fiulū celū mai tinērū Mateiū față cu fratele seu Ladislaū prin aceea, că'lū lua totdeuna la drépta sa. Întrebatū fiindū odatā pater Capistranū de Ioanū Huniadi, pentru motivulū preferinței deosebite, ce o arată față cu fiulū seu mai tinērū Mateiū, acesta i-ar fi răspunsū, după cumū sē istoriscesce, că Ladislaū va perī în scurtū timpū, pe cândū Mateiū are a deveni unū rege mare, și va umplē lumea cu gloria faptelorū sale. Și prorocia acésta mitică întru adevērū se duse în deplinire. În scurtū timpū reserū Europa întrégā de lauda faptelorū mărețe ale regelui nou alesū, și sē scie, cu ce mare vitejiā s'a bătutū Mateiū cu Turcii pustiitorī, curmāndu-le formidabila putere. Pe lângā nisuințele sale de a pune capetū învasiunilorū păgānilorū mohamedani, aflāmū pe Mateiū totdeodatā și încurcatū în cestiile politice europene, de óre-ce avū curagiulū de a întinde brațulū seu după coróna imperialā germanā, carea sub înfluița umanismului de nou ajunsese la óre-care autoritate. Fiindū fiulū și urmașulū aceluia, carele a mântuitū creștinătatea de flagelulū păgānilorū turci, Mateiū însuși sē credea în prima linie chieamātū, a deveni împēratulū Germaniei.

Mateiū se întrepuse acum în prima linie cu totū energia sa, își adunā o armată mare și puternică, spre a avē unū razimū sigurū pentru aspirațiunile sale. Deși împēratulū germanū Fridericū III era încă în viețā, Mateiū totuși sē decisē a candida după tronulū unui rege romanū, de óre-ce ca rege romanū apoi se puteā îmbucura de tóte drepturile și beneficiile unui coregentū ; fiindū afarā de acestea împēratulū Fridericū unū

omă forțe slabă de ângeră, Mateiă putea ave speranță, de a porta în scurtă timpă însuși frânele regimului. Dela regele Podiebrad de Boemia, carele devenise acum socrulă seu, ascepta Mateiă în prima linie ajutoră mare, deore-ce acesta însuși era unulă dintre cei șapte principă alegători germană, cară aveaă a alege pre împăratulă Germaniei. Podiebradă trâmise întră adevără pe cavalerulă Ioană de Barenstein la curtea marchesului Albrecht de Brandenburg, spre a sonda terenulă și a corteși în favorulă regelă Ungariei. Dela curtea de Brandenburg însă sosi în scurtă timpă scirea, cumcă cei-lalți principă alegători la nici ună casă nu ară fi dispuși a da votulă loră în favorulă ună principe străină.

Auđindă acum și împăratulă Frideric despre aspirațiunile lui Mateiă, începă și elă a-i se opune din răsputeră, și astfelă isbucni cu începutulă anulă 1448 ună resbelă. Nu trecă multă, și deodată aflămă pe Mateiă cu o armată mare în fața Vienei, blocândă orașulă din tôte părțile. Viena însă încă era bine apărată; cetătenii se ținură bine, și abia cu începutulă lui Iuniă 'i succese lui Mateiă a'și ținé intrarea sa triumfală în orașă, capitulândă Viena cu totă onorulă. O cronică vechie istorisesce, că Mateiă a sciută în decursulă asediuluiă se se furisescă de două oră în persónă în orașă, spre a se convinge prin experiință proprieă, decă mai este ore orașulă în stare a resista multă timpă asalteloră dese făcute de soldații lui Mateiă. Caracteristice sântă mascele, ce și-a alesă Mateiă strecurândă-se prin porțile Vienei; odată s'a îmbrăcată ca țerană portândă ună coșă mare cu ouă și untă, a două oră însă era costumată în vestmintele ună măiestru rotară, mănândă o rôtă nouă înaintea sa.

Ocupândă în fine vechia reședință a Habsburgiloră, Mateiă se privia pre sine de adevăratulă domnitoră ală țerei întregă, își arogă titlulă ună archiduce de Austria și avă firma voință a încorpora provinciile ereditare austriace în țerile coronei ungare; și tôte acestea în prima linie din singurulă motivă, căci credea, că fiindă acum domnitoră preste provinciă ger-

manș, astfelu își va putea ajunge mai ușor scopurile sale. Împăratulu Fridericū însē totuși 'i succese, a câștiga prin influință deosebită coróna unu rege romanu pentru fiulu seū Maximilianu. Resultatulu acesta dobânditū de împăratulu cauzase în întreprinderile regelū Mateiū o disordine simțibilă; elū se decise deci a pune totulū în mișcare, spre a poté nulifica alegerea acēsta. Se puse cu mare dibăciă în fruntea unu marii coalițiunii europene în contra împăratulu Frideric și a fiulu aceluia, și învită la participare pre regele Franciei și tóte statele italiene.

Amū trece departe preste ramele icónei nóstre, decă amū voi se urmămū în colónele articolulu nostru regelū Mateiū la tóte întreprinderile sale spre nordū și vestū. Elū în tóte acestea desvoltă unū spiritū înaltū, condusū fiindū de firma voință, a câștiga țerei sale unū rolū conducătoriū în concertulu politicū europeanū. Una este sigurū, că elū adecă era unū factorū deosebitū, pre care trebuiaū s'elū iee în considerare tóte poterile europene.

O memoriă eternă însē va avé Mateiū Corvinulu ori și cândū prin gradulu înaltū de progresū, prin care excelase, ținēndū totdeuna contū de fluctuațiunile culturale ale timpulu seu. Elū ori și cândū avea nisuința de a fi unū anteluptătorū alū lunei creștine din vestulū Europei, și ținea multū la onórea de a fi șocotitū și elū între cei mai erudiți ómeni ai secululu seu. Ioanū Vitézulu, episcopulu Oradei, care făcuse din curtea sa episcopală unū focarū stientificū pentru bărbații erudiți ai tuturorū națiunilorū, a fostū învățătorulū lu Mateiū la întroducerea în spiritulu renașcenței, și regele astfelū a păstratū apoi pentru tótă viēta sa o însuflețire deosebită pentru sciințe și arte. Deși greutățile regimulu apesaū umeriī regelū cu ponduri mari, elū totuși află totdeuna atātă timpū de a mai poté ceti și înveța câte ceva frumosū. În conversațiunea sa îi plăcea multū sē se folosēscă de citate din clasicii elini și romani. Se ocupa mai departe multū cu marii măiestri ai artelorū belligerante. Cu ajutorulū unorū scripte

vechi medicale cercă a pătrunde în secretul organismului omenesc, și cu ajutorul altor scripte astrologice voia să cunoscă viitoriul sorței omenesci. Pe terenul teologiei încă era bine introdus, — deci cu un cuvânt științele sale cuprindeau toate terenele. Este natural, cumcă un om iubitoriu de științe, precum era regele Matei, simția în sine necesitatea de a avea în giurul său o cetă alasă de literați și filosofi, de pictori și artiști. Cu ajutorul acestora apoi a fondat renumita „bibliotecă Corvină“, care deși nu cuprindea 50,000 de tomuri, după cum se povestea, totuși era destul de însemnată și putea rivalisa cu onoare cu oră și care altă bibliotecă a timpului aceuia. Biblioteca acesta, ai cărei tesauri astăzi sânt risipiți preste întrégă Europa, este creațiunea cea mai strălucită științifică a regelui Matei¹⁾. Precum atrăgea acesta odată mirarea contemporanilor asupra ei, așa formază cărțile din biblioteca acesta și astăzi încă obiecte căutate și studiate cu interesul cel mai viu. Se aud în timpul din urmă multe voci mai nouă de critică, cari se încercă a micșora valoarea literară a scriptelor din biblioteca Corviniană din Buda. Fracnoi combate părerile acestea din resputeri și se întrepune cu totă autoritatea sa pentru adevărul enunțațiunilor sale.

Pe lângă iubirea sa cătră științe, dovedește Matei la ornamentarea palatului său regal din Buda, un gust deosebit de bun pentru artele frumoase. Palatul acesta regal și toți tesaurii artistice, ce erau îngrămădiți odată în el, astăzi sânt cu totul sterși de pe fața pământului, dirimați fiind din partea Turcilor barbari în asaltele lor spre captivarea Budei. În partea a doua a seculului trecut fură folosite ruinele spre material de zidit, și sub regimul Mariei Teresiei se ridică în locul vechiului palat, frumosul castel regesc de pe malul Dunărei, carele și astăzi este pentru capitala Ungariei un monument atrăgător.

¹⁾ Se știe, că o parte din ea se reînțorse pe timpul rebelului ruso-româno-turc delă Constantinople la Buda.

Voindă a face acum ună resumată asupra fapteloră lui Mateiă, trebuie să concedemă, cumcă din tôte nisuințele și aspirațiunile sale astăđi nu ni-a mai remasă nimică. Biografuluă seu, — căruia din punctă de vedere națională românescă amă avé a-î obiecționa multe, căci e cunoscută, cumă le place unoră compatrioți ai nostri a scrie istorie, totuși are însă dreptă cândă afirmă la finea lucrărei sale, că deși astăđi tôte nisuințele ingenioase ale regelui Mateiă sântă perdate, Ungaria totuși a moștenită cevași dela elă, și acestea sântă: strălucirea numelui seu și lauda fapteloră sale. În timpurile decadenței țerei a avută moștenirea acésta multe efecte binefăcătoare; căci — acésta o credemă și noi, celelalte naționalități ale Ungariei, — istoriciloră maghiari le place a afirma, că ori și care omă mare din istoria Ungariei a trebuită să fiă și de viță maghiară, ceea-ce este ună dovedită neadeveră. *R. Boiu.*

NAVIGABILITATEA OLTULUI.

(Urmare și fine).

Nu putemă noi face începutulă cu invențiunii tehnice moderne; că decă o amă poté acésta, amă așeđa la locurile unde Oltulă curge mai repede, nisce turbine și mașine dinamice, cari ară transforma forța riuluiă curgătoră în electricitate; și electricitatea o amă întrebuița, spre a o conduce pe corăbiilă, o amă transforma acolo iar în potere mecanică, și cu sistemulă acesta amă câștiga poterea necesară, spre a mâna corăbiile în contra curentuluiă apei, pe riuă insusă. Dar invențiunea acésta nu a prestată încă proba de focă. Rămănemă dar pe lângă o întocmire, ce s'a adeverită în praxă: sistemulă navigațiunei în lanță (Kettenschiffahrt). Acestă sistemă eșindă la ivelă în Franția mai ântăiă la 1854, astăđi e întrebuițată în țerile civilisate aprópe la tôte rîurile cu curentulă vehementă.

Eată principiulă, pe care se baséză „navigațiunea în lanț“. În mijloculă rîuluiă se cufundă ună lanță de feră, care se

fixeză bine la capetele sale. Lungimea lanțului se face așa de mare, câtă e de lungă acea parte a riului, care prin curentul repede ală apei ofere navigațiunei greutăți. După cercetările inginerului Marcovici în casulă nostru cufundarea unū lanțu dela Avrigū până le Rômnicū va fi neevitabilă. Vapórele menite a circula pe linia lănțuită nu aū nicī róte nicī șurubū, ce umblă în apă, ci mecanismul lorū întregū constă din unū locomobilū ce învîrtesce douē dobe (doī sulī) aflătóre pe coperișul corabiei. În jurul cilindrelorū acestora ce sūntū horizontale, paralele, și ale cărorū osi forméză cu lungimea corabiei unū unghiu de 90° , lanțul e învêrtitū de regulă de trei orī. Ca să devinū măi chiar, se presupunemū că navigațiunea în lanțū este instalată pe linia Rômnicū—Avrigū. Unū vaporū voesce să ducă marfă dela Rômnicū pe Oltū însusū. La debarcaderă în Rômnicū lanțulū, care zace pe fundulū Oltulū, se ridică și se învêrte în jurul dobelorū vaporulū. Acum se pune locomobilulū în mișcare, învêrte dobele, și în urma fricțiunei între lanțū și dobă corabia va înainta, întocmai cum se ridică găléta din fântână, decă întorcū sululū, ce înfășură lanțulū împreunatū cu găléta în jurulū seu. Una dintre dobele numite are menirea a rădica lanțulū din fundulū riului și a-lū înfășura în jurulū seu, ceealaltă desfășură lanțulū și 'lū așeză iar pe talpa riului. La distanțe anumite cam la unū kilometru, seū și măi desū, lanțulū e așa alcătuitū, că are o zală seū lăcatū, ce face posibilă descompunerea lanțulū. Și acésta cu scopulū, ca vapórele să nu fiă nevoite a „întra în lanțū“ seū a eși din elū numai la Rômnicū, seū la Avrigū, ci se aibă posibilitatea de a intra și a eși după placū. Decă se întâlnescū douē „corăbii în lanțū“ pe rîu, una mergēndū la dealū, alta venindū la vale, de regulă cęsta ese din lanțū și'lū cedéză celeia. După ce aū trecutū înainte cea cu drumulū spre dealū, cea cu drumulū spre vale iar întră în lanțū, și ambele 'și continuă nesupērate drumulū lorū. Acésta arū fi dar partea tehnică a navigațiunei în lanțū. Încătū pentru cea iuridică, e evidentū, că unū astfelū de lanțū reclamă pentru sine tóte însușirile unū monopolū. Pentru

aceea întreprinderile de navigațiune în lanțu sîntu supuse supra-veghierei statului și tuturor condițiunilor puse bunăoară și drumurilor de feru private.

Avîndu aceste în vedere, e ușorî de prevăduțu, că pentru întreprinderea navigațiunei în lanțu pe Oltu numai atunci s'ar afla capitalulî necesaru, decă cele două state vecine aru garanta acționariloru o cuotă anumită seî interese anumite după capitalulî investitî în întreprindere. Acēsta s'a urmatu și pri alte locuri în țerile apusene, în parte și la înființarea drumurilor de feru ardelenesci.

După esperiințele făcute în Germania, unu kilometru curentu alu lanțului costă cam 4360 marce; unu vaporu cū lanțu vine între 54,000 și 84,000 marce. Socotindū lungimea lanțului dela Avrigū până la Rômnicu cu 315 kilometri, ear numerulū vaporelorū cu 4, speșele aproximative pentru punerea în viēță a navigațiunei pe Oltu, linia Avrigū-Rômnicu, aru ajunge la unu millionu fl. v. a., nefindū socotite aici speșele pentru dinamitarea stâncilorū etc. Speșele totale ale întreținerii unui vaporu facū anualu cam 14,000 fl. Așa dar pentru 4 vapore 56,000 fl., o sumă relativu fôrte mică. Dela Rômnicu la vale, întocmiri speciale nu sîntu necesare.

Mai remâne a analiza, decă conjuncturile comerciale aru face de doritū navigabilisarea Oltului.

Carî aru poté fi articoliî de comerciu? Ce putemū noi duce în România, și ce poté aduce România la noi? Cine privesce conjuncturile uostre comerciale în momentul de față, va află, că lipsesce cu deseveșșire ori-ce contactu între comerciulū din Transilvania și România. Decă va înceta însē resboiulū vamaalū, — și încetarea lui o amū pusū condițiă regulărei Oltului, — noi Transilvăneniî le vomū trāmite Romānenilorū : feru, cārbuni, petriî de construcție, apoi lemne și cārbuni de lemnū, cāci e cunoscutū, că România e o țeră sēracă de păduri; din suprafața ei totală numai cam 14% sîntu acoperite de păduri, pe cāndū în Transilvania sîntu sigurū preste 30%. Relativu

la importul în România a materialului len nosu, dau aici locu unei mici table statistice din unulu din anu din urma :

Natura produselor	Importațiunea în România		Exportul din România	
	Cantități	Valórea în lei	Cantități	în lei
Lemne de foc	17,000 st.	76,000	28,000 st.	113,000
Cărbuni de lemn	1,600,000 kil.	127,000	5000 kil.	400
Lemn de lucru	270,000 m. c.	5,690,000	185,000 m. c.	6,140,000
Lucrări de lemn	270,000 m. c.	6,058,000	185,000 m. c.	1,137,000
Total		11,951,000		7,390,400

Diferința între importu și esportu arată 4,560,600 fr. séu în sumă rotundă 4 $\frac{1}{2}$ millióne franci anualu, cari e necesitată România a-i da la țeri străine. Décă prin deschiderea căii Oltulu noué ne succede a esploata pădurile nóstre din munții Făgărașulu și ai Cibinulu, e evidentu că amú poté duce și noi unú rolú însemnatú la importulu în România. — Asemene e cunoscutú, că de presentu România importă fórté multă pétră din . . . Belgia. Eí ne vorú aduce noué cucuruzú (porumb) și petroleu, și mai scii ce?, căci preste totú loculú s'a aretatú că drumuri nóué producú comunicațiá nóuá în dimensiuni necalculabile. Aici s'arú poté desvolta atunci rafinerii de petroleu, și o puternică industriá de spirtú produsú din cucuruzulu importatú din „Țerá“. În fine drumulu Oltulu arú fi o legăturá directă între Transilvania și Bulgaria.

Décă se đice, că navigațiunea pe Oltú nu va poté suporta concurința drumulu de ferú, amintitú mai susú, ce e acum în lucrare, voiú obieționa: ba din contrá! Drumulu de apă și drumulu de ferú se vorú spriginí unulu pe altulu. Căci 1) drumulu de ferú nu merge paralelú cu Oltulu, ci'lú traverséză apucându apoi spre Bucuresci, și 2) este conosciutú, cumcă așa numitele „Massengüter“ : bucate, lemne cărbuni, pétră) nu poté suporta decâtú unú transportú eftinú, așa dará pe apă, pe când drumurile de ferú totú mai multú devinú unú mijlocú de transportú pentru ómeni și vite.

Cam aceste sînt espunerile Drului Wolff. La locuri, unde amî crîdutu de lipsă, amî adausu și ștersu.

Și în urma armelor se nasce întrebarea: Noi Româniî avem interesu, ca Oltulu să devină navigabilu? Nu avem noi să ne îngrijimî de apărarea intereselorî frațilorî nostri de dincolo. Ci decă ei cugetă, că regularea Oltului lorî nu le aduce folosû, nu aû decătû să remănă pasivi față de întreprinderea navigabilisărei Oltului, și de tôte proiectele nu să alege nimicû. Dar nu se pôte închipui, cum o atare întreprindere arû poté aduce pagubă României: vorbimî aici din punctû de vedere alî economiei naționale.

Încătû pentru noi de dincóce, părerea mea este, că numai strica nu ne pôte la nici unû casû. O privire pe charta etnografică a Transilvaniei ne arată, că dela Făgărașu, punctulu mai înalt până unde Oltulu e navigabilu, până la Turnul-roșiû, ambele margini ale riului sîntû locuite aprópe numai de Româniî. Așa dar pentru noi e de însemnătate, să ne dămû séma asupra întrebărei, ce urmări va avea regularea Oltului? și acésta cu atătû mai multû, cu câtû înfluița acestei regulări nu să mărginesce numai asupra mărginașilorî îmediați ai riului, ci-și va îndrepta rađeale sale asupra întregiî părți dela sudulî Transilvaniei. „Totû ce să face aici, pentru noi se face“, potemî aplica acéstă frasă în întregû cuprinsulu ei la chestia presentă. Cumcă producențiî nostri de bucate vorû perde prin concurența din România născută de regularea Oltului, nu e adevăratû. Têrgulu internaționalû, ce astăđi domină Europa, nivelează cu mare punctuositate prețurile tuturorî mărfurilorû. Dar din protivă Româniî vorû afla aplicare la însăși întreprinderea de navigațiune, apoi în etablisementele de industriă, cari vorû fi urmarea regulărei Oltului, vorû conveni prin comerciu cu nouë elemente de cultură, cu unû cuvêntû prin pulsarea mai puternică a vieței lorî, până acumî patriarhale și neconturbate de sgomotósele valuri ale comunicațiunei și comerciului, vorû potea reporta frumóse succese materiale și intelectuale. Dar dato, ma non concessio, — că regularea Oltului ne va aduce

pagubă, putem noi pune pedecă întreprinderii proiectate? „Da, prin aceea că nu vom sprijini întreprinderea!“ „Acésta nu e nici un impediment; sub condițiunile mai sus arătate se află capitalul străin, care caută investițiune în asemenea lucrări; nu e nevoie de banii Românilor transilvăneni“. Am amintit acésta din urmă numai pentru a ilustra situația din toate părțile.

Dar regularea Oltului ne va aduce folos, și așa acceptăm cu nerăbdare deslegarea definitivă a întrebării; banii nu vom putea investi în întreprindere, căci nu avem; dar ne ară părea bine, să vedem Oltul navigabil.

O. Boiu.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ A OPIDULUI HAȚEGŪ*).

I.

În colțul sud-ostic al Transilvaniei se estinde romanticul podei, numit „Țera Hațegului“. Jur împrejur e încungiurat de coline și munți, ca o grădină într'o fortărăță.

La sud se nalță maiestos grupă bătrânului „Retezat“ cu un vârf de 2294 metri și scaldat de 4 iezere, în frunte cu „Zănóga“. În spre răsărit delă Retezat — de asupra opidului montan „Petroșeni“, înființat în locul umilitei comune rurale „Petroșeni“ cam delă 1870 înainte, după-ce s'au deschis băile de cărbuni de pétră, — se rădică cărunțul „Paring“ de 2414 metri de asupra Adriaticei.

La vest se rămuresc munții: Bistra și Rusca, la ost munții Bolomirului, ear la nord un șir de dealuri și coline ecoperite cu codri și avute de pétră de fer, ale căror ramuri ajung până în valea Murșului.

Țera Hațegului se rămuresce în două văli: Valea Jiului și Valea Hațegului.

Valea Jiului e sfășiată de două riuri: Jiul apusen și Jiul răsăriten cu ramurile: Taia Iieșu și Mălee. Ambe

*) Cetită în adunarea generală din Hațeg la 4/16 August 1891.

Jiurile se întâlnesc la „Gura Surducului“, apoi sub nume de „Jiiu“ curgî prin Surduc, spală şesul României pe la Craiova înainte, până se varsă în Dunăre.

Valea Haţegului e sfîşiată de patru riuleţe: Riul Haţegului său „Galbina“, Riul S.-Măriei său Riul mare şi Riul Sân-Petrului său „Sebeşelul“, cari toate curgî spre nord-ost, şi Streiul despre Jiiu, carele curge spre nord, toate patru apoi se îmbucă sub promontoriul „Orlea“, după care curgî spre nord sub numele: „Strei“ ear sub „Uroi“ se varsă în ţermul stîng al Murşului.

Preste 100 sate şi cătune românesce sîntu prestate mai totu pe malul stîng al acestor riuleţe. Locuitorii lor sîntu marcaţi prin un limbajiu mai clar, prin jocuri, danţuri şi obiceiuri mai originale, prin cîntece şi melodii mai petrungetore, — apoi prin un portu foarte variat, dela portul bastardu secuescu până la portul legiunariului lui Traianu, cu cămeşă lungă până din josu de genunchi, şi opinci cu obele mai alesu roşii, înfăşurate pe pulpă în susu până la pola cămeşii.

Ei sîntu parte urmaşi de ai fostilor iobagi, parte de ai Românilor rădicaţi la rangul de nobili, mai alesu în Țilele Huniadescilor, pentru vitejiile de pe câmpul de luptă contra Turcilor.

Țără mândră şi măreţă
 Şi 'mprejură cu munţi,
 Ca grădina 'n fortăreţă
 Cu voinici mai mulţi.
 Tôtă lumea de-ai âmbra
 Țără ca asta n'ai afla!!

În fine altă parte îşi are originea în vechia instituţiune militară, în câtu era deobligată a forma o armată stabilă şi sub nume de „plăiaşi, de iobagi şi „armalisti castrensi“ a apăra castelele şi fortăreţele acestui ţinut. O parte a acestora, precum şi a celor rădicaţi în decursul veacurilor la rangul de nobili a desertat de multu din corpul naţiunei române.

În colțul nord-ostic al acestui ținut, la o înălțime cam de 300 metri de asupra Adriaticei, e situat opidul Hațeg, emporiu pentru comerțul ținutului, cu Bănatul stând în comunicație prin pasul „Pórta de feră“, ear cu România prin pasul „Vulcană“, — cu judecătoria, ear până în 1875 și cu tribunalul regesc, cu magistratură autonomă, carte funduară, perceptoratul regesc, comisariatul finanțial, sediul preturei, comandă de gendarmerie, scaun protopopesc gr.-orient., vicariatul foraneu gr.-cat., plebanatul r. cat. etc. cu 366 case și cu o populație, carea conform „Şematismului“ clerului gr.-cat. al diecesei Lugojului de pre anul 1891 se împarte după confesiuni:

a) Greco-catolici	424
b) Romano-catolici	271
c) Greco-orientali	1249
d) Confesiunea helvetică	182
e) Confesiunea augustană	3
f) Unitari	2
g) Israeliti	80
	<hr/>
totalul	2211

Conscripția oficială, pre lângă repetită stăruință, totuși nu mi s'a comunicat din partea administrației opidane.

II. *Nomenclatura vechiă și topografia Hațegului.*

Începutul și numirea Hațegului se perde în vechimea timpurilor. Tradițiunea poporului susține, că Hațegul s'a rădicat pe ruinele opidului dacic „Sargetia“. Istoricult Dio Cassius, mort la anul 229 după Christos, afirmă: că „Sargetia“ se numia riul, ce curgea pe lângă Sarmisegetusa, Gradiscea de ađi.

Riul acesta n'a putut fi decât sėu riul de astăzi al Hațegului, numit și „Galbina“, dela colorea apei lui, când se umflă în urma ploilor torențiale; sėu riul St.-Măriei, numit și Riul-Mare; pentru-că ambele curg în apropierea Grădiscei de ađi.

Maî puţină probabilă e versiunea, că : prin Sargetia lui Dio Cassius s'a înţelesă Streiulă de ađi, de óre-ce acesta şî are alvia sa în depărtare cam de vr'o 12 Km. dela Grădiscea actuală, séu celă puţină de 10 Km. dela Sarmisegetusa, a cărei estensiune, se crede, că ocupa teritoriulă a 8 comune de acum. Streiulă era şî este şî acum despărţitū de cătră Sarmisegetusa prin maî multe coline şî dealuri destulă de mari.

Înţelegēdū decî orî pe care din cele dōuē riuri de ântăiu sub numirea de „Sargetia“, şî considerāndū, că multe riuleţ neavēndū numele lorū propriū, şî-le împrumută dela unele comune maî mari, pre lângă cari curgū, precum bunăórá : Rîulă Haţegū, Rîulă St.-Maria, Rîulă Streiū, Rîulă Cerna, Rîulă Sebeşū etc. etc., ba unele aū maî multe numiri deodată, dupăcum se numescū şî comunele din vecinătate, la isvorū aū o numire, pe la mijlocū alta, la gură alta ; astfelū potēmū conchide cu destulă probabilitate, că şî Sargetia lui Cassius şî-a împrumutatū numele dela opidulă dacicū „Sargetia“, pre lângă care curgea.

Unde a fostū situatū opidulă Sargetia? Tradiţiunea susţine, că sub promontoriulă Orlea, unde se îmbucă rîulă „Galbina“ cu „Rîulă-Mare“, ear maî josū camū de 100 metri şî cu rîulă Sân-Petru, pentru a maî curge împreună aprópe $\frac{1}{2}$ km. şî apoi a se vēră în Streiulă despre Jiū.

Lângă Orlea alipitū se înalţă altū dealū numitū „Samarū“. Ambe aceste dealuri sîntū acoperite cu păduri, pe sub pólele căroră curge Galbină şî se vēră în Rîulă-Mare. Dincolo preste Galbină vis à vis de Orlea, pe unū podeiū, numitū de poporū „Grindanū“, se vēdū urme de ruine vechi, într'o estensiune aprópe de $\frac{1}{2}$ km. □.

Cărămiđile acestorū ruine nu sîntū romane, pentru-că comparate cu cele dela Ulpia Traiana, arată o compositie şî unū materialū maî primitivū, maî durū şî maî puţină esteticū.

Dr. Atanasiu Marienescu în operatulū seu „Crăişorii romanî în Dacia pe timpulū stăpānirii Sarmăţilor“ publicatū în Transilvania din 1891 Nr. 11. numirei „Sargetia“ i dă

următorului înțelesu : sar = apă, și get = pădure, Sargetia deci ară fi locu între apă și pădure, ceea-ce întru tôte corespunde cu poziția locului, unde se află ruinele, despre cari susține tradiția, că ară fi urmele Sargetiei, avându la resăritu pădurea de pre Orlea și Samară, ear la mēdădi Riulū-Mare adecă Sargetia lui Cassius, în alvia căruia ȕice Ortelius că regele Decebalū și-ară fi ascunsu tesauri se. „Sargetia“ fluvius, in quo Decebalus thesauros suos occultaverat“.

Din depărtare zăresce călătoriulū pe vērfulū Orlei turnulū unū fortū, construitū din pētră de clēnțū și astfelū închegatū, ca și cândū ară fi unū stēnū eșitū din pāmēntū; elū pōrtă numele de „Turnulū lui Vecelū“, după numele lui Biculus credinciosulū lui Decebalū, carele se fiă asistatū la ascunderea tesaurilorū regelū seu.

Astfelū de turnuri pe vērfurile mai înălțate se fi servitū Romanilorū ca stațiunī telegrafice, de unde la anumite ocașiunī prin diverse aprinderi de focū nocturne trāmiteau scirile repentine.

La anulū 1462 regele Mateiū donēză turnulū acesta împreună cu comuna Subcetate și cu teritoriulū ei, frațilorū Ioanū și Ladislaū, fiī lui Kende de „Riu de mori“.

„Posesionem nostram Vārallya vocatam în districtu Hättczag et in comitatu de Hunyad habitam, ad nostrum Turrim lapideum“. (Transilvania din 1873 pag. 202).

În decursulū veacurilorū și pe timpulū formărei națiunei și a graiului românū numirea „Sargetia“ a trecutū prin atâtea metamorfose și schimbări, până ce într'o diplomă din anulū 1276 obvine mai ântâiū cu numele Hátzek . . . „Petrus magister agosonum comite de Hátzek“. (Vol. I. pag. 410, documinte privitoare la istoria Românilorū, culese de E. Hurmuzaki, Bucuresci 1887). Într'o diplomă din 1363 obvine sub numirile Haczok, Hátzak și Hathzak . . . . . Ac universis Keneziis et senioribus olachalibus districtus Hatcak comparendi asigناسsemus. Datum în villa Haczok. („Transilv“. pag. 239, anulū 1871).

Mai obvine în diplomele vechi cu numele Házak, Háczág, Hoczok și Hutczuk; ear într'o diplomă din 1404 vine înainte

cu numele de ađi „Haczeg“ : fidelibus nostris Ioanni filio Kende de Malomviz districtuque de Haczeg. („Transilvania“ pag. 183, anulă 1872).

Totă cu numele „Haczeg“ vine într'o diplomă dela 1439, renoită de regele Albertă și dată la două familii nobile românescei din districtulă Hațegului pentru serviciile făcute statului în timpulă învasiuniloră turcescei. „Cum nostum pro fidelitatibus, et fidelibus servitiis Ioannis dieti Kende de Malomviz, ac Ladislai filii ipsius, nec non Kende filii Kende de eadem nobilium ut dicitur Vallachorum nostrorum districtus nostri Haczeg appellati etc. („Transilv.“ pag. 79 anulă 1873).

Apoi în diplomele date la anulă 1447 de Ioană Huniadi, guvernatorulă Ungariei, familiiloră românescei Căndea și Căndreșă din Riu de mori și familiei românescei Iaroslău din Cincișă, pentru merite militare, încă vine sub numele de Haczegă, sub care numire apoi ajunse până la noi. („Transilvania“ pag. 92 anulă 1873).

Pe timpulă învasiuniloră barbare, fiindă Sargetia situată sub Orlea, prea espusă prăđiloră, probabilă în urma vreunei devastări totale, locuitorii remași s'aă retrasă spre mēđă-nópte, în depărtare cam de 2 km. pe ună terenă mai puțină espusă și în apropierea codriloră. Aici situându-se pe sub podeiulă numită acum Cămpulă-mare, Cămpulă de mijlocă și Putineiă, aă întemeiată comuna, carea în diploma din 1276 vine mai ântăiă sub numele de „Hátzek“, avēndă mai multă forma unei strade lungi, spelate de cătră mēđăđi de riulă Hațegului numită în unele timpuri și riulă Fărcădinului dela comuna vechiă „Farcadină“, precumă apare în conscripțiunea dela 1754 a opidului fiscală Hațegă, carea se află în archivulă fișcală din Sibii (pe pagina 148 etc.)

Cu încetulă și în decursulă timpulă riulă săpându-și alviă totă mai cătră mēđă-đi, și opidulă s'a estinsă în aceeași direcțiune, luându-și configurațiunea de ađi. Casele erauă mai tóte de lemnă.

În conscripțiunea amintită dela 1754, făcută cu 10 ani înainte de militarizarea Hațegului, obvine strada „Pajiste“, carea singură dintre toate stradele de acum își mai susține numele vechiu. Aici era curia dominală, sub grănițarime locuința maiorului, ear acum judecătoria regescă cercuală. În frontispiciul acestui edificiu e zidită o statueta, în mâna stângă cu un scut, orî cu cornul abundenței, ear în dreapta cu o sabie, de-asupra mai sus pe părete se pôte ceti bine „EX VLP.TRAIANI“. Tóte cecelealte strade, cari vinî înainte, ađi séu nu mai există, séu și-aú schimbatú numele, precum: strada „Piaței“, carea se începea dela cimiteriulú celú vechiú unitú din spre méđă-nópte și se estindea cátră méđăđi resăritú până la biserica reformată, ear cátră méđăđi apusú până pe la biserica romano-catolică. Ea se numia astfelú, pentru-că în vechime se făceau tégururile, ba existența în acea stradă a prăvăliilorú câte erau pe atunci, o atestă și bătrânii octogenarii, cari mai sîntú în vieță.

Se mai amintescú stradele: „Zăvoii“, dela curia dominală cátră méđă-đi. Acesta prin desele și vehementelesundări ale riului „Fărcădinú“ distrugéndu-se de totú, în 1754 servia ca locú pentru ținerea tégururilorú de săptămână (ibidemque actu fora hebdomadalia celebrari solent); apoi strada „Iazu“ pe țermulú stângú alú riului, în carea din colo preste riú era și móra cu dóuě róte a Plebaniei romano-catolice, strada bouliú etc.

Pe unde e acum piața și strada principală „Prundú“, în carea e rădicatú și edificiulú școlei grănițeresci, erau crescutetufe, sălci și arini, ér riulú curgea pe unde e Balta dintre „Suseni“ și „Maieri“, apoi pe sub culmea din grădina casarmei finanțilorú și pe sub cea din grădinile de pe strada „Prundú“ cátră resăritú până aprópe de strada „Grecilorú“; de aici își îndrepta cursulú cátră méđăđi și pe marginea ostică a piaței de acum părăsiasia circumferința opidului.

S'aú pęstratú însé neschimbate până în presinte mai tóte numirile părțilorú teritoriului, dealurilorú și văilorú, precum:

valea Ungurului, Cepturariului, Făgetului, fața Câmpului, fața lui Flencheșu, Toplița, Martinulă, Restóca, Pléșa etc., etc. Asemenea s'aú transmisú până la noi prin urmașii lorú numele mai multorú familii: Ciuciú, Casaniú, Tocaciú, Timariú, Milotinú, Popescu, Munteanú, Cismașú, Ardeleanú, Sabișanú, Iorga, Gaină, Murariú, Filipú, Ivașcu, Nemeșú etc.

III. Starea religioasă-bisericească.

În părțile Daciei religiunea creștină a prinsú rădăcini deodată cu venirea coloniilor lui Traianú. Martorú ni e Iustinú-Martirulú în dialogulú seu cu judeulú Trifonú, și Ireneú lib. I., contra ereticilorú (Istoria bisericească de B. Rațú pag. 18 și Dr. Grama pag. 15, apoi Tertulian, carele a moritú în anulú 220, în epistola sa contra Iudeilorú): „Locurú lui Christosú supuse între altele sântú ale Sarmațilorú, ale Daciilorú, ale Germanilorú și ale Schițilorú, în care locurú în tóte numele lui Christosú, carele a venitú acum împărătesce, Șincaú tom. I. pag. 41, ediția Iași, și alți scriitorú bisericesci.

În fine mai pre susú de orú-ce îndoelă sântú terminii, cu cariú Românulú exprimă părțile esențiale ale religiunei creștine, precumú: creștinii, cruce, cuminecare, dominecă, sêrbátóre, págânú, Sântă-Măria, Sân-Petru, Sân-Georgiú etc., toți terminii de origine latină. Mai târziu, în seculii următorú, mai alesú din seculú IX, înainte, desvoltându-se ritulú și ceremoniile bisericesci, și Româniú venindú în contactú cu Grecii și Slavii, pentru exprimarea părților neesențiale ale religiunei, pentru ritú și ceremonii, s'aú primitú și terminii usitați de aceleași popóre precumú; polieleu, tropariú, condacú, și pricésná, sfetilná, bogorodicină etc., cari toți se usiteză în limba bisericească, dar între poporú nu s'aú potutú vulgarisa.

De nu arú fi fostú religiunea creștină cunoscută Românilorú, de odată cu descălecarea lorú în Dacia traiană, arú fi primitú și pentru exprimarea părților esențiale ca și pentru a celorú neesențiale ale religiunei totú terminii grecesci și slavonesci.

Constantin cel mare, după-ce a învins pe Goți și a împreunat o parte a Daciei vechi éráși cu imperiul Romanilor, — prin decretul său din 312 și respective din 325, religiunea creștină o facultéază de singură religiune adeverată, ear bisericeii creștine și aderenților ei le împarte multe și mari favoruri. (Eusebius în vita Constantini, lib. II. c. 30 la Șincaï).

Împératul Iustinian (527—565) cuprindéndu și el o mare parte a Daciei traiane, opresce sub pedépsă de mórte profesarea religiunei păgâne, și ca un zelos propagător al relig. creștine lucră cu tóte poterile pentru lătirea ei, precum se vede din novella 11 a lui (B. Rațiú pag. 97 și Propius de bello Gothico lib. 3 la Șincaï).

Ca monumente, că religiunea creștină încă de pre tēmpurile prime ale creștinismului și-a ocupat teren fructificabil și în acest colț al Daciei vechi numit: „Téra Hațegului“, ne pot servi bisericele vechi románesci din Pescéna, pe ale cărei ziduri s'a adaptat cea de acum în 1820, cea din Ostrovul mare, renovată la 1863, cea din Sân-Petru, pe ală cărei frontespiciu din afară sânt 2 inscripțiuni pe 2 petri; inscripțiunea din sus în limba slavonă e aprópe nedescifrabilă; ear la capetul petrii de cătră méđă-đi e un cap de marmoră cu barbă scurtă, creță-buclósă. Mai jos de bustă la mâna stângă e a dóua pétră cu inscripțiunea latină:

DEOS SILVAN.
 ECOE ELVSAE
 LIANVS DEC.
 GOI SARM.
 METROP.
 AEDIFIC EX
 VOTO.

Dr. H. Francke în opul: „Zur Geschichte Trajans und seiner Zeitgenossen“ Leipzig 1840 la pag. 182 đice, că lângă amfiteatrul din Ulpia Traiană s'arú fi aflat încă înainte cu vre-o 100 ani o bustă de marmoră albă, căreia înse-Í lipsia capul. Turciú trecéndu pe acolo, arú fi derimat'o, ear

apoi rămășițele acestei opere de artă le ară fi adunată un preot român. Capul bustei s'ar fi aflat la alt loc și e decorat cu o cunună de lauri, a semnului de învingere, séu al Cesarilor și s'a zidit asupra ușei unei biserici din St.-Petru din Valea Hațegului (Citată la P. Broștenu în operatulă „Charta lumii“ Transilvania 1891 pag. 103). Atât biserica din St.-Petru, cât și cele din Pescena și Ostrovlă mare, tôte trei comune în apropierea Grădiscei, sânt zidite în stil gotic și în unele părți renovate; deci și busta, precum țice Francke s'a potut zidi de asupra ușei cu ocaziunea vre-unei renovări a bisericei, fără de a detrage ceva din vechimea ei. Apoi biserica românească din comuna Streiă, zidită tot în stil gotic și bine conservată, chiar și mausoleul dela Densuș, despre a cărui origine divergéză părerile istoricilor și archeologilor.

Unii susțin că l'ară fi rădicat soția lui Longin, generală a lui Traian, spênđurată de Decebal, în memoria bărbatului seă; alții că ară fi fostă o capelă păgână, pentru a sacrifica idolilor, și că s'ară fi zidit mai târziu după încetarea domniei romane în Dacia, din petri cărate dela Ulpia Traiană; ear istoricul germană Momsen că s'ară fi rădicat numai în seculul VI ca turnă de observare, și că altariul s'ară fi făcut numai după primirea creștinismului.

Ori-cândă se va fi rădicat acestă templu, fiă pe timpul Dacilor, fiă pe timpul Romanilor, fiă chiar după încetarea domniei lor, faptulă că s'a conservat în stilulă seu antică ca proprietate a bisericei românești dovedesce adevărulă aserțiunei, că Romanii din Densuș încă în primii seculi ai creștinismului au primită religiunea creștină, adăptându capela păgână ca biserică creștină.

În fine chiar și bisericile ocupate de reformați din Sântă-Mariă și Hațeg, sânt edificate tot în stil gotic.

În șematismul clerului romano-catolice din diecesa transilvană de pre anulă 1882, la pag. 90 se afirmă că în Hațegă a esistată biserică rom.-catolică la anulă 1389, că atât

biserica câtu și casele parohiale le au ocupatū reformații, cari le posedau și în anulū 1751, precum se vede la Fr. Olasz et Paulus Tomori în relatione de dato 21 Decembre 1751 fasc. 24 Nr. 87.

Altă versiune susține însă, că bisericile reformate din Hațegū și Sântă-Măria arū fi fostū la începutū orientale, ceea-ce atestă poziția lorū cu altariulū cătră resăritū, câtū și picturile și frescurile de pre păreți, cari acumū, deși sūntū astupate cu varū, totuși la biserica din S. Măria se potū încă bine observa.

Pe timpulū principilorū reformați episcopatulū orientalū alū Românilorū devenindū atěrnătoriū dela superintendintele calvinescū, ba chiarū și o parte a poporului românū din comitatulū Hunedorei, mai alesū nobili cu preoți cu totū trecendū la calvinismū (Petru Bod., la G. Barițiu Tom. I. pag. 148), multe biserici orientale au ajunsū în posesiunea reformaților, bună-ora cea din Hațegū, Sântă Măria, Clopotiva, ruinată și pustiă până înainte cu vr'o 4 ani, cândū s'a restauratū din nou, pare-mi-sē cu speșele Kulturegyletului, cu care ocașiune scriitoriulū acestora a vēđutū picturile pe păreții altariului; din Galați acumū ruinată și pustiă etc. Episcopulū Petru Paulū Aronū făcendū visitațiune canonică în districtulū Hațegului la anulū 1759, află încă în comunele Clopotiva, Sălașulū de susū și Galațū, că Calvinii își ținū servițulū divinū la anumite ore totū în biserica romănescă, se înfuriă, dă afară din biserici catedră și bănci calvinesci. Calvinii sē plângū la împărătēsa Maria Teresia, carea dispune, ca tōte bisericile sē se despartă în două, s'au sē se facă alte biserici nouē cu speșele comune ale ambelorū confesiuni. (G. Barițiu tom. I. pag. 450). În urmare biserica din Clopotiva și Galațū remănu în posesiunea calvinilorū, ear pentru confesiunea gr.-cat. se edifică altele nouē, în Galațū la anulū 1765, ear în Clopotiva la anulū 1768.

Vicariulū Cirilū Ţopa, mortū în 1811, sub episcopatulū lui Ioanū Bobū, s'a încercatū se recăștiģe bisericile din Hațegū și Sânt-Măria venindū însă lucrulū până la esecuțiune, reformații

le-au apărată cu brachiulă după legile feudale de atunci, („Observatoriul“ Nr. 6 anulă 1880).

Devenită astfel biserica cea mai vechiă din Hațegă în posesiunea reformaților, pe Români gr.-or., i-afămă cu biserica afară de circumferința opidului, într'ună deluță de cătră mēdă-nópte, carele ađi se numesce cimiteriulă celă vechiă unită. Aici se mai vede numai o pétră rotundă, înaltă cam $\frac{1}{2}$ metru, carea a servită în altariă ca prestolă, și vr'o câteva cruci de pétră afundate în pământă. Aă mai remasă dela acea biserică și vr'o câte-va icóne de lemnă, care se păstréză în podulă bisericei gr.-catolice, și ună potiră de alună totă măncată de cară, carele înainte cu vr'o 8 ană a dispărută din altariulă acestei biserici.

În 5 Septembrie 1700 Români din Hațegă se đice că trecă la unire cu biserică cu totă, precum se vede din actele sinodului celă mare, ținută în același anulă la Alba-Iulia, unde la punctulă VI din actulă unirei, vine subscrisă George protopopolă Hațegului cu 35 preoți. La instalarea episcopului Athanasie, întēplată în 25 Iunie 1701, protopopolă Hațegului a mersă în prima trăsură lângă tatălă episcopului. (G. Barițiu Tom. I. pag. 206).

Causele unirei, cu deosebire în Țera Hațegului, aă fostă persecuțiunile cele grele, ce avea de a le îndura religiunea, biserica și preoțiimea ortodocsă, mai alesă din partea aceloră fi calviniți, cară cu trecerea la reformatismă, și renegău și originea și neamulă.

Comunele opidane: Ilia, Orăștia, Hunedóra și Hațegulă din Comitatulă Hunedórei, ca trecute la calvinismă, aă fostă supuse cu totulă superintendentelă calvinescă (G. Barițiu Tom. I. pag. 139). Ba principele Michailă Apafi I. prin decretulă dto Alba-Iulia 14 Iuniă 1674 supune după usulă observată de principă antecesori, tóte bisericile și totă clerulă română de-a dreptulă jurisdicțiunei superintendentului calvină Gaspar Tiszabetsi, căruia i-comite facerea visitațiuniloră canonice în bisericile românesci, coregerea retăciriloră ce le va afla, ame-

nințându cu pedepse pe cei ce nu voru respecta corecțiunile super., Gaspar Tiszabetsi.

Mely usust mi is observálván, annuáltunk, és rendeltük, hogy birodalmunkban lévő minden oláh ecclesiákra inspiciáljon Tiszteletes Tiszabetsi Gáspár uram, ortodoxus püspök és azokban lévő errorokat jolelki esmérettel corrigálja s'a dolognak kivánsága szerént dirigálja is. („Transilvania“ 1885, pag. 102).

La anulă 1763 o parte din Româniî hațeganî se reîntorce la biserica ortodoxă, mai alesă în urma predicăriloră călugărului Sofroniū din România, născutū înse în Cióra, o comună nu departe de Vințulū de josū în Transilvania. Acestū călugărū invęța „că nu e mântuire, decâtū în religiunea părintescă“. Opera lui a fostū tare multū ajutată între altele și prin încercarea Iesuiților de a subjugă biserica românescă, precumū făceau și reformații înainte de unire.

Trecendū așa dară o parte considerabilă, a Românilorū din Hațegū dela unire, și-au rădicatū o biserică de lemnū în suburbiulū numitū „Suseni“, unde acum e cimiteriulū celū vechiū greco-orientalū, în carele pe lângă câteva cruci de pétră mai sustă întrégă o clopotniță de zidū.

Biserica acésta, mai târđiū după edificarea celei de acum, s'a derimatū, ear cerimea ei de lemnū s'a vëndutū la biserica din comuna vecină Reia. Bisericile de pétră de acum ale Românilorū s'aū clăditū numai în veaculū nostru, cea gr.-cat. cu spesele episcopului Bobū, în urma rezoluțiunei 11 dto Ianuariū 1821 și s'a terminatū în 1824, dotându-se la 1852 cu unū ajutoriū anualū de 21 fl. din fondulū bobianū; ear cea greco-orientală s'a edificatū la 1828 prin stăruința căpitanului militariū Ivanovicî, sêrbū de origine, cu ajutoriulū și din contribuiriile poporului.

Cine a fostū următorii lui George, celū ântăiū protopopū unitū, nu se scie până la 1763. Cu datulū din acestū anū vine subscrisū pe unū contractū Iosifū Popū Sacsali, parochū și protopopū gr.-cat., carele a trăitū și pre la anulū 1782. După mórtea acestuia, oficiulū de protopopū s'a rădicatū la

vicariată foraneu în 1786 cu decretulă aulică de sub Nr. ⁹⁶¹₁₁₅ și guvernială de sub Nr. 8853, cu ună salariu anuală de 300 fl. m. c. din fondulă Lusitană.

Primulă vicariu la 1787 a fostă Alesandru Fiscuti mai înainte protopopă ală Bistriței. În 1789 a urmată Michailă Timariu, fostă profesoră de preparandie în Blajă până în 1805; apoi puțină timpă, pôte numai ca administratoră, Tironă Dragoșă, protopopulă Albei-Iulie. Totă în 1805 urmază Cirilă Țopa, protopopulă Sibiiului, până în 1811; în 1812 Ioană Radoli protopopulă Murășă-Oșorheiului, ear în 1819 s'a denumită Ioviană Nobili, preotă în Jibotă și teologă de Lemberg, sub care s'a edificată și biserica. Morindă Nobili în I-a Faură 1841, s'a întărită de vicariu fostulă mai înainte administratoră Constantină Papfalvi, parochulă Hunedórei, carele abia se mută la Hațegă în 1850, ear în anulă următoriu alegându-se canonică la Blajă, 'i urmă la 1852 protopopulă Mediașului Stefană Moldovană, acum preposită în Lugojă.

În 1857 s'a denumită Gavriilă Popă protopopulă Betleanului, căruia după-ce s'a alesă canonică la Lugojă, i-a urmată Petru Popă, fostă secretariă episcopescă. Înantată la statulă de canonică, în locu-î se denumî la 1875 Veniamină Densușiană, protopopulă Bobârnei.

În 19 Decembre 1884, după alegerea lui Densușană ca canonică, i-a urmată vicariului actuală Ioană Ianza, protopopulă Ulpiei Traiane, născută în Blajă la 1836.

Salariulă vicarială, carele se rădică din diverse fonduri, e sistemisată la 600 fl. prin emisulă ministrului de culte dto 11 Iuliă 1872 Nr. 14.358.

Primulă protopopă gr.-or., după reînființarea protopopiatului, respective, după transferarea scaunului protopopescă dela Hunedóra la Hațegă, — a fostă Ioană Macsimiliană, căruia i-a urmată fiulă seu Mihaiă Macsimiliană, ér acestuia i-a urmată Ioană Rațiă în 1861, repausată în 22 Iuniă 1891 Afară de bisericile românesci gr.-cat. și gr.-orientală și de

cea reformată, care e din timpurile prime ale creștinismului, mai este în Hațegü și biserică romano-catolică.

La anulü 1671 principele M. Apafi I. dă lui Petru Tornea bunurile, cari adî le posedă biserica romano-catolică și cari pe atunci erau fiscale. Dela Tornea, neavîndü eređi, trecü la Eva Tóköly, muierea principelui Paulü Estoras (Eszterházi), dómna ereditariă a Hațegului.

Pe timpulü acesta neavîndü romano-catolicii nici unü preotü în totü Comitatulü Hunedórei, recuréza la principe pentru cedarea bunurilorü numite „Torniane“ pe séma parochiei și școlei romano-catolice, ce sê vorü rădica în Hațegü. În 11 Februarie 1695 împëratulü Leopoldü întrodue biserica catolică în posesiunea acelorü bunuri, cari apoi s'aü adausü prin dăruirile altorü binefăceteri: Andreiü Boierü, Moise Pui, P. Ivulü, Stef Buda, Blajiu Gridianü, Ladislaus Kendeffy etc. (Relatio Balth. Balog par. dtto 20 Ianuarii anno 1776 Nr. 18).

Mai äntäiü s'a rădicatü numai o capelă de lemnü și o școlă în grădina, unde locuiesce acum cantorulü.

Biserica de adi s'a începutü a se edifica la 1747 și s'a terminatü numai în 1755. Hospițiulü Franciscanilorü acolo unde e acum s'a rădicatü la 1768 (in subsidium militarium et passum erectum) și era făcutü de lemnü, în care pe la 1777 locuiaü trei părinți, cari trăiaü mai multü din cerșitü și din ceva fundațiuni remasü lorü din vechime.

Urme vechi despre esistența unei monăstiri catolice în Hațegü aflămü într'o diplomă din 1429, prin care Ladislaü Ciacu, voivodulü Transilvaniei, dă unü transsumptü, séu o copią autentică la rogarea călugărilorü minoriți ai ordului S. Franciscü, de pre privilegiulü datü lorü mai înainte de regele Sigismundü, ad preces fratrum minorum ordinis S. Francisci de claustro de Haczak. („Transilvania“ anulü 1872 pag. 283).

Călugării acesti minoriți, cari locuiaü pe atunci în claustrele dela Ceví, Sebeșü, Orșova și Hațegü, fură instituiți de papă și de regii Ungariei cu multü mai nainte de Sigismundü, spre a face propagandă confesională, a ținé luptă cu călugării

greci și a apera autoritatea papei și a regilor apostolice ungurești. (Totu acolo).

Preste stradă, dela edificiul judecătoriei cercuale regesc s'a potut observa până înainte cu 6—7 ani fundamentul masiv al unui edificiu îngropat în pământ, pe care degropându-lu notariul public, a aflat o mulțime de pete de clențu, o statuă de marmoră fără capu, nisce oșe, ba chia și nisce pinten. Fundamentul acela avea forma unei biserici cu altariul cătră răsăritu, și se crede că a fostu fundamentul claustrului minorților amintiți în diploma dela 1429.

(Va urma).

Paulu Olteanu,
înv. grăniț.

DELA ACADEMIA ROMÂNĂ.

Prin încetarea din viață a membrilor Academiei *Ioan Brătianu* și *Michailu Cogălniceanu* au venit în vacanță două locuri cari în sesiunea din urmă nu s'au întregit; murind de atunci încoco și membrii *Melchisedec* și *Cobălcescu*, acele locuri s'au înmulțit cu alte două, și așa de prezentu sunt vacante patru locuri: câte unul în secțiunea literară și a științelor, ér' două în secțiunea istorică.

Ședințele în cursul anului se țin în fiă-care Vineri, vacante sânt două: una dela 15/27 Iuliu până la 15/27 Augustu, alta de două săptămâni la Crăciun. Sesiunea generală în anul venitoriu se va începe la 23 Februaru (7 Martiu).

În ședința dela 29 Maiu a. c. s'a decis a se face publicațiune întru amintirea serbarei ținute la 12 Maiu în Sibiu pentru împlinirea de 80 ani de viață a venerabilulu membru academic *G. Barițiu*. Acastă publicațiune va cuprinde, pe lângă relațiunea despre numita serbare, și actele privitoare la ea și o culegere din scrierile alese ale distinsulu scriitoriu din articulu publicați în „Gazeta Transilvaniei“ și în celelalte foi periodice redactate de dînsul. Pentru întocmirea acesteia publicațiunii, Academia a alesu o comisiune compusă din d-nii D. A. Sturdza, Gr. G. Tocilescu și Nicolau Densusianu.

DIN CRONICA LUNARĂ.

Distincțiune. Din incidentul iubileului de 25 ani al încoronării Maiestății Sale de Rege al Ungariei, Esc. Sa Metropolitanul gr.-cat. român Dr. *Ioan Vancea* de Butésa a fost distins cu marea-cruce a ordinului Leopoldin.

Asociațiunea națională arădană și-a ținut adunarea generală la 30 Mai (11 Iunie) a. c. constatându progresul în mersul agențelor sale.

Reuniunea femeilor române din Arad și provincie a ținut adunarea sa generală la 11 Iunie n. în sala seminarială din Arad, sub presiunea Dnei *Aurelia Beleşu*, cu asistenta unui public numeros. Cu vii aclamațiuni a fost salutat patronul Reuniunii P. S. Episcopul diecesan *Ioan Meșianu*, carele a implorat asupra Reuniunii binecuvântarea cerului. Progresul societății este multemitor.

Necrologe. *Dimitriu Brătianu*, distinsul bărbat de stat al României, frate mai mare a lui *Ioan Brătianu*, a repositat la 8/20 Iunie c.

George cav. de *Flondoră*, mare-proprietar în Bucovina, deputat dintel etc. a repositat la 1/13 Iunie.

Profesorul de Geologie la universitatea din Iași, membru al Academiei române și al mai multor societăți de erudiți, *George Cobălcescu*, a repositat în Iași la 21 Mai a. c. în etate de 66 ani. La immormentarea distinsului bărbat a fost reprezentată și Academia prin o delegațiune din sinul său.

Mauriciu Guist, directorul gimnasiului evangelic din Sibiu, bărbat distins prin erudițiunea și umanitatea sa, a murit la 11/23 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după o mănósă activitate profesorală de 34, directorală de 16 ani.

Fundațiune. Învețătorul din Nadab *Ioan Doboșu*, repositat la 6/18 Iunie a. c. în etate de 58 ani, după servițu învețătorescu de 37 ani, a destinat averea sa în valoare de 10,000 fl. pentru o fundațiune în folosul tinerimeii studiöse, punându-o sub protecțiunea Episcopului Aradului.

Rector magnificur la universitatea din Cernăuți a fost ales Dr. *Emilianu Vojtuțchi*, profesor de teologie, protopresbiter etc., născut la 1850 în Cernăuți.

BIBLIOGRAFIA.

Ca scrieri intrate însemnămu:

Asociațiunea națională arădană. Conferințe publice 1892 (1 Ianuariu până 13 Martiu). Arad 1892, editura Asociațiunei naționale arădane, tipografia diecesană. Cuprinsul: Religionea ca factorul principal de producțiune, de *Augustin Hamsă*. 2. Elementul național în educațiune, de *Dr. Petru Piponi*. 3. Pământul ca predilect al forțelor naturei, de *Teodor Ceonța*. 4. Direcțiunea populară în literatura română de *Ioan Petran*. 5. Femea ca factor în civilizațiunea popórelor, de *Romul Nestor*. 6. Sfinții părinți ca pedagogi, de *Dr. Traian Puticiu*. 7. Despre libertate, de *Gr. Georgiu Plopă*.

Corespondenții din Zarandă, de *Simeon Băcilă*. Deva, Kroll & Comp., 1892.

Una sută una Fabule, de *G. Sion*, membru al Academiei Române. Ediție populară. Editura librăriei *Ciurcu*, Brașov 1892.

Ad Nr. 66/1892.

CONCURSŪ.

Pentru ocuparea unui post de învățător la școla elementară a Reuniunii femeilor române din Sibiu, se escrie prin acesta concurs.

Doritorii de a ocupa acest post, care e împreunată cu un salariu anual de 500 fl. v. a. și 100 fl. bani de quartir, vor avea să presinte următoarele documente:

- a) atestat de botez;
- b) atestat de calificațiune pentru școlele elementare;
- c) testimonii despre cunoșcerea perfectă a limbei române ca limbă de propunere și despre cunoșcerea limbei maghiare; cari vor documenta, că sciu perfect limba germană, eventual și cea franceză, vor avea perferință.

Petițiunile provădute cu documentele numite mai sus sânt a se presenta subsemnatului comitet până la 15 August 1892 st. n.

Din sedința comitetului „Reuniunii femeilor române din Sibiu” ținută la 2 Iuliu, 1892 st. n.

Maria Cosma,
presidentă.

Dr. Octavian Russu,
secretar.